

Dušan Biber

KOMUNISTIČNA PARTIJA JUGOSLAVIJE IN NJENI POGLEDI NA ANGLIJO
1939—1943*

Če hočemo razumeti stališča in poglede KPJ na Anglijo (Velika Britanija je namreč v vseh partijskih dokumentih izenačena z Anglijo) ob času prihoda dveh prvih britanskih misij *Typical in Century*, poslanih v vrhovni štab NOV in POJ 28. maja 1943. leta, moramo poseči vsaj na začetek druge svetovne vojne. Pravzaprav bi bila potrebna primerjalna študija o stališčih posameznih komunističnih partij v Evropi v tem času o vsakokratnih, žal večinoma nedosegljivih direktivah kominterne. Spreminjanje stališč posameznih komunističnih partij in s tem tudi KPJ je mogoče razumeti in analizirati le v mnogo širšem okviru in ob upoštevanju vrste nasprotujočih si silnic. V pričujočem referatu je zato mogoče le načeti ali opozoriti na posamezne probleme oz. dileme, pred katerimi se znajde raziskovalec.

Niso na voljo podatki, če je dobila KPJ od kominterne v začetku druge svetovne vojne direktive in kakšne so te bile.¹ Prvi razglas CK KPJ v septembru 1939 je ohranjen samo v obliki prepisa letaka z značilnim naslovom oz. apelom »proti imperialistični vojni in fašizmu«, v katerem je odgovornost za vojno pripisana tako »angleškimi in francoskim imperialistom« kot tudi »nemškimi fašističnim osvajalcem.«² Izvirna je v tem razglasu, kot kaže, predvsem ocena sporazuma Cvetković-Maček.

Generalni sekretar KPJ Josip Broz Tito je bil tedaj v Moskvi. Skoraj štideset let kasneje je med svojim predavanjem v partijski šoli v Kumrovcu povedal, da je po naročilu Manuilskega tedaj napisal osnutek razglasa z oceno, da je fašizem še naprej glavna nevarnost. Toda kmalu so prišla do izraza

* Ta razprava je bila predložena kot uvodni referat na tretji okrogli mizi jugoslovanskih in britanskih zgodovinarjev v dneh od 13. do 15. decembra 1982 v Imperial War Museumu v Londonu. To znanstveno posvetovanje je obravnavalo razna vprašanja o jugoslovansko-britanskih odnosih v drugi svetovni vojni. Razprava je naknadno dopolnjena še z gradivom iz Titovih *Zbranih del*, (*Sabrana djela*, XI—XV, Beograd, 1982). Ker še ni na voljo celoten prevod v slovenščini, in ker je bilo treba prevajati v angleščino iz izvirnika, ne pa iz prevoda, ostajajo citati, navedeni v tej razpravi, v izvirniku. Arhivske signature dokumentov iz arhiva predsedstva CK ZKJ, ki so že objavljeni v *Zbranih delih*, so opuščene in se navajajo zgolj ustrezni zvezki oz. strani.

¹ Milovan Djilas, *Memoir of a Revolutionary*, New York, 1973, 330—332; Philipp W. Fabry, *Die Sowjetunion und das Dritte Reich*, Stuttgart, 1971, 402. Djilas trdi, da je CK KPJ sprejel stališča o imperialistični vojni še preden so bila znana taka stališča, sprejeta v Moskvi!

² *Aprilski rat 1941*, Beograd, 1969, 374—376. Prim. Ivan Jelić, *Komunistička partija Hrvatske 1937—1945*, I, Zagreb, 1981, 250.

»stara Stalinova gledišta — da nije osnovna borba protiv fašizma, nego da se treba vratiti tzv. klasnoj konfrontaciji.«³ V svojem poročilu kominterni, datiranem s 26. septembrom 1939, je Tito, podpisan s psevdonimom Walter, med nalogami KPJ navedel tako osvoboditev izpod kapitalizma kot borbo proti (to pot neidentificiranim) agentom imperializma, ki so skušali Jugoslavijo pahniti v vojno.⁴ Tito je v osnutku svojega poročila v ruščini zapisal stavek: »Realna je opasnost da Francuska i Engleska stvore južni front protiv Njemačke na Balkanu i da na taj način pretvore Jugoslaviju u pozornicu ratnih dejstava.« Toda zamenjal ga je z novo, manj določno formulacijo, ki je vključevala tudi sile osi: »Realna je opasnost da imperialisti uvuku Jugoslaviju u novi imperijalistički rat.«⁵

Bolj »energična« stališča in ocene je, kot se sam spominja, oktobra 1939 kar v kavarni Zagreb v glavnem mestu Hrvatske napisal Milovan Djilas, centralni komite KPJ pa jih je »odobril skoraj brez sprememb« in poslal v Moskvo. Djilas dodaja: »Sovjetsko stališče še ni bilo znano. Kasneje nam je [Tito] povedal, kako ponosen je bil na naše odločno, neodvisno stališče.« Te tako imenovane »oktobrske teze« so imele uradni naslov Teze CK KPJ o medjunarodnoj i unutrašnoj situaciji in jih *Proleter*, glasilo CK KPJ, ni nikdar v celoti objavil. Značilno je, da se v tem besedilu še kar enainšestdesetkrat pojavljajo termini, kot »fašizem«, »fašistični« in podobno. Teze so bile očitno namenjene le za interno rabo. Socialdemokrate kritizirajo kot »agente engleskog i francuskog imperijalizma, orudje kontrarevolucije«, München označujejo kot »vrhunac ove dvolične igre Londona i Pariza«. »Nova privredna kriza [...] je več počela da zahvata Englesku, Francusku i Sjedinjene države« in te države naj bi iskale »izlaz iz krize u ratnoj privredi i ratnim pripremama«, vojna pa naj bi »sve više postajao put za bekstvo od krize i njenih revolucionarnih posledica.«

»Pakleni plan provokatora rata iz Londona i Pariza« je po tej oceni bil, »da putem tobožnje politike mira i sporazuma sa SSSR provociraju rat izmedju fašističke Nemačke i socijalističke države.« V tem smislu teze pojasnjujejo in opravičujejo pakt Hitler-Stalin, ki naj bi bil kapitulacija nemškega fašizma pred Sovjetsko zvezo, Nemčija pa kar »jedna od najslabijih karika u imperijalističnom lancu«. Po teh ocenah se »pregrupacija medjunarodne reakcije vrši oko najjačeg centra svetske reakcije — engleskog imperijalizma. Engleski imperijalizam preuzeo je na sebe ulogu organizatora anti-sovjetskog i proti radničkog pohoda. On svim silama pokušava da uvuče male narode u rat ne samo za njegove interese, već i u intervencionistički blok protiv revolucije u Nemačkoj ili kojoj drugoj državi kao i za napad na SSSR.« Toda proletariat bi naj takrat imel večje možnosti kot 1914. leta za »pretvarjanje imperialističkog rata u gradjanski rat«. Medtem ko »London i Pariz postaju centar antisovjetskog, antiradničkog i antimirovnog bloka«, [...] »fašizam je izgubio masovnu bazu i dosadašnji nosioci fašizma ne mogu da budu internacionalna tvrdjava

³ Josip Broz Tito, *Autobiografska kazivanja*, I, Beograd, 1982, 218—219.

⁴ Josip Broz Tito, *Sabrana djela*, V, Beograd, 1978, 25—26 (dalje: Tito, SD).

⁵ Isto, 21.

⁶ Milovan Djilas, n. d., 332. Prim. P. Fabry, n. d., 404. *Rundschau* št. 50 z dne 20. septembra 1939 je že objavil take direktive.

reakcije. [...] Nastao je period punog raspadanja fašizma. *Najreakcionarniji elementi finansijskog kapitala su prinudjeni (u prvom redu u Engleskoj i Francuskoj) da pribegnu fašističkim metodama protivu radničkog pokreta, oni sada istovremeno iskorištavaju antifašističke parole.* (Podčrtano v originalu!) [...] U stvari: rat je za njih postao sredstvo da pobegnu u fašizam. [...] Sem toga, Engleska i francuska oligarhija, koja je najednom postala ‚antifašistička‘, postaje glavna osovina reakcije i huška na rat, kao što je to bila osovina Berlin—Rim—Tokio. Iz toga izlazi da zapadni imperijalisti pod parolom demokratije u stvari pripremaju fašizam. [...] buržoaska demokratija je mrtva i ona stvarno više ne postoji. *Najreakcionarniji najšovinističkiji najimperijalistički elementi finansijskog kapitala iskorišćavaju parole buržoazne demokratije radi gušenja revolucionarnog pokreta fašističkim metodama; finansijski kapital ni u Engleskoj ni u Francuskoj ne može više da vlada metodama buržoaske demokratije.* (Podčrtano v originalu.)

Nova vlada Cvetković-Maček je bila obtožena, da se obrača »ka glavnim snagama imperijalističkog rata i reakcije — engleskim i francuskim imperijalistima«. Partijsko članstvo je dobilo naročilo, da »treba ukloniti sve zablude koje se kriju iza fraze — ako nas napadnu branićemo se«, prav tako tudi »zabludu po kojoj mi moramo ostati na antifašističkim parolama, a ne na parolama borbe protivu ratnih huškača. [...] Ta gnila ‚teorija‘ krije u sebi strah pred masama, pred revolucionarnim stavom naše partije, ona ravna put ratnim huškačima i engleskom i francuskom imperijalizmu.«

V tezah je letela kritika na »neke« komuniste, da »su učinili krupne greške bilo odobravajući mobilizaciju, bilo zauzimajući ‚neutralan stav‘ prema njoj«. Potrebno je bilo »suzbiti pasivističko čekanje na pomoć Crvene Armije«, »suzbiti sve klevete koje se bacaju na SSSR sa strane ratnih huškača i imperijalističkih agenata«.

Najavljena je bila čistka partije v zvezi s temi idejnimi vprašanji »Usvajanje, razrada i primena tih teza istovremeno će biti i kamen temeljac isprobavanja političke zrelosti i boljševizacije naše partije i naših kadrova, kao i privrženosti stvari proletarijata, stvari komunizma.«⁷

Ta dokument, tipkan v cirilici na 12 straneh, brez presledka, je treba nekoliko obširneje citirati zaradi značilnih pogledov na novi »center svetovne reakcije«, ki so se ohranili v glavah mnogih funkcionarjev KPJ vsaj še do leta 1940. leta.⁸ Kaže pa, da je te teze, sprejete brez udeležbe Tita, vendar pa odobrene v njegovem referatu in sklepah pete državne konference KPJ v Zagrebu od 19. do 23. oktobra 1940. leta,⁹ pogojeval predvsem spor med CK KP Hrvatske in CK KP Jugoslavije prav glede o naravi druge svetovne vojne, obrambi dežele, mobilizaciji itd. Žal te razlike doslej v literaturi niso bile podrobneje rekonstruirane in analizirane, niti ne identificirani vodilni posamezniki. Ivan Jelić npr. sodi, da je bilo stališče vodstva KP Hrvatske, ki je pod-

⁷ Arhiv predsedstva centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije (dalje: ACKSKJ), CK KPJ 1939/5.

⁸ Vuk Vinaver, KPJ i spoljna politika Kraljevine Jugoslavije 1939—1941. godine, v: *Prilozi za istoriju socijalizma*, IX, Beograd, 1974, 61; *Proleter*, (reprint), 646, 658, 663, 665, 672, 673, 684—688.

⁹ Tito, SD, VI, Beograd, 1979, 20—21, 58.

piralo obrambo Jugoslavije, pravzaprav realnejše kot pa stališče CK KPJ, glede na, kot meni, tedaj resnično nevarnost italijanskega napada.¹⁰

Tito je npr. še v septembru 1939. leta v Moskvi v poročilu kominterni ocenil kot pozitivno, »što su Hrvati spremni, isto tako kao Srbi, da brane nezavisnost Jugoslavije«. Ugotovil je, da je v Hrvatski »linija naše Partije na odbranu zemlje nailazila na veliki otpor dok još nije bilo riješeno hrvatsko pitanje.«¹¹ V sklepih pete državne konference KPJ se ta ugotovitev ponovi, z dostavkom: »a 1939 god. u jesen dat je otpor liniji Partije u vezi s ocjenom imperijalističkog karaktera rata i opasnošću uvlačenja Jugoslavije u rat na strani Francuske i Engleske. I u jednom i u drugom slučaju stav tih drugova potpuno se poklapao sa stavom hrvatske buržoazije.«¹²

Omenjene »Oktobrske teze«, kakor jih je napisal Milovan Djilas in pa še, kot to sam navaja, odobril CK KPJ, je nato za široko javnost populariziral Vladimir Dedijer pod psevdonimom Slobodan Srbinović v brošuri z naslovom »Rat ili mir«, vendar se kasneje v svojih delih ni več vračal na njihovo vsebino in ostrino formulacij.¹³ Djilas je bil med organizatorji znanih demokracij 14. decembra 1939. leta v Beogradu, ki jih je policija zadušila v krvi. Britanski poslanik Ronald Campbell jih je ocenil kot »po značaju do neke mere protizavezniške in prosovjetske«. Navedel je protivojne in protidraginjske parole in dodal: »... bolj nevarno geslo: 'Bolje je umreti na ulicah Beograda kot na slovenski meji,' je bilo zelo razširjeno [...] in je morda značilno za resnične namene organizatorjev demonstracij.«¹⁴

Sklepi sekretariata izvršnega komiteja kominterne ob razpravi o Titovem poročilu, sprejeti 23. novembra 1939, so med drugim nalagali KPJ, »da razobličili licemernu propagandu imperijalističkih sil, naročito Engleske i Francuske«, [...] »da ukaže na opasnost od uvlačenja Jugoslavije u rat«, da se razvoj več »ne vrši po liniji 'antifašizma' i 'demokracije', več po liniji zaostravanja klasne borbe izmedju buržoazije i radnih masa«.¹⁵ Seveda te direktive niso bile namenjene zgolj KPJ.¹⁶

Pregled Titovih *Zbranih del* kaže, da je generalni sekretar KPJ v svojih objavljenih delih in internih referatih spoštoval te direktive. V vrsti člankov in razglasov KPJ je Tito nasprotoval poskusom, da bi Anglija in Francija pritegnili Jugoslavijo v vojno na svoji strani, čeprav te nevarnosti vse do pomladi

¹⁰ Ivan Jelić, n. d., 257—259. Dejansko v letu 1939 Mussolini ni načrtoval napada na Jugoslavijo, pač pa je knez Pavle upal, da bi, če bi prišlo do vojne med Italijo na eni ter Veliko Britanijo in Francijo na drugi strani, jugoslovanska vojska pregnala italijansko vojsko iz Albanije!

¹¹ Tito, SD, V, 8, 10.

¹² Isto, VI, 58. Prim. V, 81.

¹³ Vuk Vinaver, n. d., 63, 77. V. Dedijer (Slobodan Srbinović), *Rat ili mir*, 12 npr. piše: »Pakt Sovjetske Rusije i Nemačke, velika pobjeda mira i slobode.«

¹⁴ Public Record Office, London, (dalje: PRO), FO 371/238777, R 12201, str. 464—465. Prim. M. Djilas, n. d., 334—336; V. Vinaver, n. d., 63—64. V. Dedijer (Slobodan Srbinović) *Rat ili mir*, 14, piše: »Oni hoće da na našim Karavankama prave rovove za sada protiv Nemačke, a s računom da jednoga dana udare na nemački narod, kada se bude oslobađjao, da udare na Sovjetsku Uniju. Ali, narodi u Engleskoj i Francuskoj ne odobravaju takvu politiku. Oni hoće mir.«

¹⁵ Tito, SD, V, 194—195.

¹⁶ P. Fabry, n. d., 400—422; V. Vinaver, n. d. passim.

1940. leta realno ni bilo.¹⁷ Na peti državni konferenci KPJ oktobra v Zagrebu je v svojem referatu to posebej poudaril: »U direktivama KI i u dokumentima CK naše Partije tražilo se neumorno razkrinkavanje uloge imperialističkih ratnih huškača. [...] Trebalo je raskrinkati i voditi neumornu borbu protiv raznih agenata imperijalističkih sila Engleske i Francuske, koje su se svom silom trudile da gurnu Jugoslaviju u rat na svojoj strani.« Vendar Tito v sklepih pete državne konference KPJ oktobra 1940 že ugotavlja: »Nezavisnost naroda Jugoslavije nalazi se u velikoj opasnosti. Agenti iz oba imperijalistička bloka rade svim silama da gurnu Jugoslaviju u rat.« Resolucija zahteva: »neumorno i dalje raskrinkavati ratne ciljeve imperijalističkih osvajača iz oba ratujuća tabora [...] agente imperijalističkih osvajača iz oba imperijalistička bloka«, kakor tudi boj proti spreminjanju Jugoslavije v »kolonialnu bazu osovinskih sila za vodjenje rata do potpunog ekonomskog iscrpljenja i osiromašenja naroda Jugoslavije.«¹⁸

Po državnem udaru oz. vojaškem puču 27. marca 1941 pa je v razglasu CK KPJ dne 30. marca 1941 Tito med drugim zapisal: »Nećemo imperijalistički rat, nećemo biti oružje u rukama engleskih imperijalista, kao što nećemo biti robovi njemačkih i talijanskih imperijalističkih osvajača i krvnika mnogobrojnih porobljenih naroda!«¹⁹ Nič čudnega torej ni, če je policijski ataše nemškega poslaništva v Beogradu Hans Helm, ko se je šele sredi marca 1941. leta seznanil z vsebino sklepov pete državne konference KPJ, objavljenih v januarški številki *Proleter*a, kot posebno zanimivost ocenil, da gre za napoved »boja proti politici sil osi«.²⁰

Septembrski razglas CK KPJ 1939. leta pripisuje odgovornost za »ratnu klanicu radi nove podele sveta« tako »nemškim fašističnim osvajalcem« kot tudi »angleškimi in francoskim imperialistom«.²¹ V kasnejših razglasih CK KPJ, ki jih je pisal Tito, je ta odgovornost pripisovana angleškimi in francoskim imperialistom. »Engleski i francuski imperijalisti napali su prije sedam mjeseci drugu imperialističku silu — Njemačku. [...] Ovaj imperijalistički rat koji su započeli engleski i francuski imperijalisti [...]«²² itd. Podobno je pisal Milovan Djilas v *Proleteru* junija in julija 1940: »Engleski-francuski imperijalisti bacili su u najkrvavije klanje i svoje i tuđe narode, da bi spasili svoje imp.[erijalističke] »posede«, da bi zadržali sebi pravo da oni, a ne nemačko-italijanski imperijalisti eksploatiraju milijone i milijone kolonialnih i drugih ugn.[jetenih] naroda.«²³

Zanimivo in pomembno je, da je po vojaškem zlomu in premirju s Francijo v glasilu KP Hrvatske *Srp in čekić* v začetku avgusta 1940. leta Tito zapisal tudi naslednje: »Ima u našim redovima još ljudi koji potajno [sic!] ipak žele pobjedu engleskih imperialista. Ti ljudi zaboravljaju da takva pobjeda nipošto ne znači pobjedu 'demokratskih režima' [...] znači pobjedu najsnaž-

¹⁷ Tito, SD, V, 31, 45, 46, 48, 51, 57, 59, 66, 68, 70, 71, 72, 75, 78, 86, 87, 89, 99, 101, 102, 113, 117, 130, 138, 139, 140, 143, 161, 166; VI, 20, 21, 70, 91, 124, 130; VII, 21.

¹⁸ Tito, SD, VI, 21, 52, 61.

¹⁹ Isto, 187.

²⁰ ACKSKJ, PUBG K-IV/319.

²¹ *Aprilski rat 1941*, 374.

²² Tito, SD, V, 56, 58, 117, 138. Prim. V. Vinaver, n. d., 71.

²³ *Proleter*, 693.

nijeg stupa imperijalističkog sistema. Revolucionarni proletarijat — kao što ne želi pobjede njemačko-italijanskih imperijalista u tom ratu — isto tako svim snagama mora se boriti i za slom engleskog imperijalizma u tom ratu. Samo takva politika može zauvijek uništiti uzrok imperijalističkih ratova, samo takva borba može dovesti do potpunog sloma imperijalističkog sistema.«²⁴

Kaže, da je bilo takšno »tajno« razmišljanje bolj razširjeno v krogih KP Hrvatske. V začetku novembra 1940. leta je namreč tudi *Politički vjesnik* v Hrvatski objavil Titov članek, v katerem beremo naslednje: »Radni narod cijelog svijeta, pa i Hrvatske, daleko je od toga da ulaže nade u namjere i ciljeve engleskih imperijalista. Radni narod zna da se oslobodjenje od jarma imperijalizma ne može izvojevati na strani engleskih lordova. Ali mi ponovo naglašavamo ovo: kao što je radni narod ranije borbeno ustajao protiv namjere englesko-francuskog imperijalizma i »domaće« gospode da budu balkanske zemlje uvećene u rat na strani tog imperijalizma, tako i danas ustaje protiv toga da njemačko-talijanski imperijalisti preuzmu ulogu englesko-francuskih imperijalista. Radni narod cijelog svijeta borit će se svim snagama protiv stvaranja takozvanog »novog reda stvari« u Evropi i protiv kontrarevolucionarnog evropskog kontinentalnog bloka, koji treba da postane organiziran instrument (sretstvo) borbe protiv oslobodilačkih težnja radnog naroda cijelog svijeta i protiv SSSR-a.«²⁵

Tudi po zlomu Jugoslavije v aprilski vojni 1941. leta, vse do napada Nemčije na Sovjetsko zvezo, lahko zasledimo v dokumentih KPJ podobne misli. V prvomajskem razglasu CK KPJ, ki ga je napisal Tito, pa so spet odgovorne za drugo svetovno vojno »financijske oligarhije velikih imperijalističkih sila bez razlike da li se one zvale Engleska, Njemačka, Italija, japanska ili američka imperijal(istička) klika. [...] Radi se o očuvanju imperijalnog carstva i daljem porobljavanju kolonijalnih naroda, a ne o borbi za demokraciju, kao što to hoće da prikaže engleska i američka financijska oligarhija.« Toda med parolami na koncu razglasa zasledimo poleg »Dolje imperijalistički rat!« tudi »Dolje imperijalistički okupatori — živjela nezavisnost naroda Jugoslavije!«²⁶

Tito je napisal tudi razglas CK KPJ, namenjen vojakom nemške in italijanske vojske. Poudaril je, da so narodi Jugoslavije »vodili uporno borbu protiv svake nenarodne vlade, koja je htjela da sudbinu Jugoslavije veže za neki imperijalistički blok. Narodi Jugoslavije vodili su ogorčenu borbu protiv pokušaja engleskih imperijalista, koji su htjeli da od Jugoslavije stvore orudje engleskog imperijalizma, tako isto i sa istom odlučnošću povelili su žestoku borbu i protiv pokušaja sila Osovine i njenih agenata u zemlji, koji su htjeli da Jugoslaviju priključe Trojnom paktu...«²⁷

Tudi v svojem poročilu izvršnemu komiteju kominterne je Tito opozarjal: »Ali, uprkos tome što je bilo spreman da se bori protiv napadača, narod je bio odlučno protiv toga da se dade iskoristiti od engleskih imperijalista.«²⁸ Na majskem posvetovanju 1941. leta je bila napovedana tudi borba proti Simovićevo vladi »jer se stavila pod okrilje Engleske sa nadom da se pomoću engle-

²⁴ Tito, SD, V, 140.

²⁵ Isto, VI, 74.

²⁶ Isto, VII, 3, 7.

²⁷ Isto, 12.

²⁸ Isto, 19.

skog imperijalizma uspostavi ono staro stanje, koje je upropastilo narode Jugoslavije...²⁹ V začetku junija 1941. leta je KPJ sklenila kasneje neuresničeni sporazum z dr. Dragoljubom Jovanovićem, o čemer je Tito poročal kominterni. Značilna je tretja točka tega sporazuma: »Zajednička borba protiv engleskih agenata i pokušaja da se povrati stari poredak.« V tem poročilu je trditev, da nacionalno mržnjo »svim sredstvima šire okupatori i njihovi (sic!) agenti Engleske«.³⁰

Seveda so tu navedeni ilustrativni citati nujno iztrgani iz konteksta in bi lahko bralca, ki ni seznanjen z literaturo in viri, privedli do zelo enostranskih sklepov, še več, lahko bi se zlorabljali v političnih polemikah. Po paktu Hitler-Stalin lahko le še nekaj časa zasledimo izraze, kot je »fašizem«, »fašistični«, vendar pa se v zgodovinskem kontekstu to izrazoslovje le ohranja. V osnutku svojega referata za peto državno konferenco KPJ je npr. Tito praviloma uporabljaj termin »fašistični«, pri redigiranju referata pa ga je opustil.³¹ Anti-fašistični boj v smislu sklepov VII. kongresa kominterne pomeni skupen boj z buržoazno-demokratskimi silami proti fašizmu; protiiperialistični boj sicer tudi vključuje boj proti fašizmu, vendar ne samo fašizmu in ne pod tem imenom, pogojujejo pa ga v posameznih komunističnih partijah trenutno odnosi sil in direktive kominterne.

Močnejše poudarjanje nevarnosti »nemških osvajalcev«³² se začne v Titovih tekstih pojavljati šele med bitko v Franciji. Po sklenitvi premirja med Francijo in Nemčijo pa lahko beremo že o »imperialističnih okupatorjih«, »nemških imperialistih« in o »tujih fašističnih, imperialističnih napadalcih«,³³ o »nemških in italijanskih imperialističnih osvajalcih«,³⁴ o »fašistični Italiji in nacionalsocialistični Nemčiji«, o »totalitarnih velesilah Nemčiji in Italiji«.³⁵ V sindikalnem razglasu v začetku julija 1940 poziva Tito že v boj »protiv kapitalističke pljačke i fašističnog porobljavanja«,³⁶ ter poudarja: »Večina naroda u Jugoslaviji ne želi ni fašizam ni korporativizam, jer neće da bude igračka imperijalističkih osvajača.« Tito odklanja klevete, da bi bili komunisti »agenti nje-mačkog fašizma«.³⁷ V začetku novembra 1940 opozarja na nevarnost »kontra-revolucionarnog evropskog kontinentalnog bloka«, in napoveduje, da se nemški imperializem pripravlja na »vodjenje kontrarevolucionarnog rata protiv SSSR-a«.³⁸

Vendar pa vedno bolj jasni poudarki proti politiki Osi Rim-Berlin, ki so se začeli pojavljati v partijskih razglasih in analizah od bitke za Francijo dalje, niso nobena posebnost, izključna prednost KPJ. Podobna stališča je npr. zavzemala tudi komunistična partija Bolgarije, čeprav res ne »prva na Balkanu«,

²⁹ Isto, 30.

³⁰ Isto, 42.

³¹ Isto, VI, 6. Dr. Damjanović žal tega ni navajal oz. jasno označil v vseh primerih.

³² Isto, V, 86.

³³ Isto, 111—112.

³⁴ Isto, 116—117.

³⁵ Isto, 118.

³⁶ Isto, 124.

³⁷ Isto, 130. Prim. še 161, 163, 167; VI, 49.

³⁸ Isto, VI, 72.

kot piše npr. Nissan Oren.³⁹ Še vedno ni primerjalne študije o politiki KP Bolgarije, Grčije in Romunije.

Že na sam dan napada tretjega rajha na Sovjetsko zvezo se v razglasu CK KPJ izpod Titovega peresa spet vrstijo najbolj ostri antifašistični izrazi: »njemački fašistički banditi«, »fašističke ubojice«, »krvožedni fašistički zločinci«, »fašistički zvjerovi«, »fašistički probisvjet«, »fašistički osvajači«, »fašistički krvnici«, »fašistička finansijska oligarhija« in podobno. Kot reminiscenca na staro terminologijo ostane le ena sama kompromisna parola za zaključek razglasa: »Dolje imperijalističko-fašistički zločinci, na čelu sa krvavim Hitlerom, Mussolinijem in ostalim satrapima!«⁴⁰

V razglasu CK KPJ z dne 25. julija 1941 Tito že ugotavlja: »Sovjetski Savez, Engleska i Amerika udružili su se da bi uništili fašističke osvajače koji ugrožavaju čitav svijet.«⁴¹ Tito naroča Radu Končarju in Vladu Popoviću 17. avgusta 1941: »Objasnite narodu ogromnu važnost saveza SSSR sa Engleskom i Amerikom u pitanju zajedničke borbe.«⁴² Dva dni kasneje Tito poziva južne Slované (ne Jugoslovane!) »da zajedno sa velikim narodom Sovjetskog Saveza i svim porobljenim Slovenima, zajedno sa Engleskom i ostalim demokratskim silama, uništimo krvavu fašističku osvajačku aždaju.«⁴³ Pomen anti-hitlerjevske koalicije je poudarjen nato še v mnogih drugih Titovih tekstih in partijskih dokumentih, vendar pa ne v času med 27. novembrom 1942. in 5. majem 1943. leta.⁴⁴ Toda po četniškem napadu na partizane je v direktivnem pismu CK KPJ z dne 1. januarja 1942, ki je bilo naslovljeno na CK KP Slovenije (napisal ga je Edvard Kardelj in ne Tito!), zahteva po močnejšem populariziranju stališč komunistične partije glede pravic slovenskega naroda do samoodločbe, vključno z odcepitvijo (!), po najostrejšem boju »proti londonskim klerikalcem, ki so zopet njihovi agenti in pripravljajo ponovitev leta 1918«. CK KPJ zahteva formiranje proletarskih bataljonov v Sloveniji, kritizira proslavo 1. decembra (praznika zedinjenja Jugoslovanov) v Ljubljani leta 1941 in zahteva popularizacijo Sovjetske zveze, ki da je napačno izenačena kot zaveznica Anglije, kar »ni bila niti v začetku naša linija, kaj šele danes.«⁴⁵ Šele v pismu z 11. marca 1942, ki ga je Tito naslovil Moši Pijadeju, spet berno, da kominterna pripisuje velik pomen zavezništvu z Anglijo in Ameriko. »Dakle, kako vidiš, taj se savez mora popularisati, a mi ćemo se boriti protiv petokolonaša i svih koji saradjuju s okupatorom i Nedićem ne kao pristalica Londona, već kao slugu okupatora.«⁴⁶

Očitno je torej, da je ključno vlogo za nadaljnji razvoj tako uradnih kot internih stališč KP Jugoslavije do Velike Britanije oz. britanske vlade odigralo

³⁹ Nissan Orren, *Bulgarian Communism. The Road to Power 1933—1944*, New York, London, 1971, 154—155.

⁴⁰ Tito, SD, VII, Beograd, 1979, 43—47.

⁴¹ Isto, 62.

⁴² Isto, 80.

⁴³ Isto, 86.

⁴⁴ Isto, 87, 163, 176, 178; IX, Beograd, 1979, 136, 140, 141, 190, 193, 208; X, Beograd, 1980, 25, 60, 92, 122; XI, Beograd, 1982, 52, 65, 146, 147, 159, 189, 190; XII, Beograd, 1982, 202; XIII, Beograd, 1982, 44, 233; XV, Beograd, 1982, 80, 163.

⁴⁵ Tito, *Zbrana dela*, Ljubljana, 1981, VIII, 72—73.

⁴⁶ Tito, SD, IX, 100. Iste ideje je moč najti tudi na drugih mestih. Prim. X, 35, 133, 208, 218.

vprašanje spopada med partizani in četniki in s tem v zvezi še danes ne dovolj pojasnjena vloga Hudsonove misije. Primarni viri iz 1941. leta partizanskega oz. partijskega porekla o tem vprašanju niso ohranjeni. Ničesar ni v objavljenih Titovih delih iz tistega časa, marveč le nekaj zadržanih reminiscenc iz povojnih časov o skupnem umiku iz Užic, dovoljenju za Hudsonovo vrnitev k Draži Mihailoviću in podobno.⁴⁷ Vladimir Dedijer zatrjuje, da mu je Tito 1951. leta izjavil, da Hudsonova misija ni bila prijateljsko razpoložena do partizanov. Osnovni nesporazum je v trditvah oz. domnevi, po kateri naj bi Hudson prinesel Draži Mihailoviću direktive tako kraljevske begunske kot tudi britanske vlade (!), naj napade partizane, ali pa naj bi Hudsonov prihod vsaj pospešil ta četniški napad, oz. naj bi bil Hudson z napadom četnikov v naprej seznanjen.⁴⁸

Ker je bil prvi četniški napad na partizane že v noči med 1. in 2. novembrom 1941. leta, je nenavadno, da je Dedijer te sume zabeležil v svoj dnevnik šele konec novembra tega leta in jih objavil v tretji, kot sam pravi, »dokončni« izdaji 1970. leta. Ob ponovnem četniškem napadu je 27. novembra 1941. leta zapisal: »Ko vas ne bi znao skupo bi vas platilo, Englezi. Vaše je maslo ovaj pokolj!« In spet 30. aprila 1942 ob vesti o britanski pomoči četnikom: »Dakle, gospodo Englezi, ovo je krupnija stvar. Vi pomazete sluge okupatora, vi pomazete reakcijo, izzivate gradjanski rat. Na intervenciju bi trebalo odgovoriti intervencijom. Trebalo bi da i nama stižu s neba mitraljezi.«⁴⁹

Toda 12. aprila 1942 je Tito v odprtem pismu vsem organizacijam in članom KPJ v Črni gori in Boki posebej opozarjal, da »Engleska i Amerika jesu danas saveznici Sovjetskog saveza«, da »taj savez predstavlja bitan elemenat pobjede nad krvavim hitlerizmom«, da »skroz je nepravilno i pogrešno tražiti uzroke ujedinjavanja reakcionarnih klika u Jugoslaviji i Crnoj Gori pod skutom okupatora u nekakvom »labavljenju« tog saveza.«⁵⁰

Misija Athertona, ki se je napotil iskat Hudsona, ter je po krajšem bivanju v vrhovnem štabu v Foči od tod pobegnil ter tragično preminil, ubit od četnikov, je prav tako zapletla vso situacijo in vnesla med partizane nove dvome. Tito je že 18. februarja 1942 sporočil kominterni svoje mnenje, naj ne dajejo Angležem in jugoslovanski vladi v Londonu partizanskih zvez in signalov.⁵¹

⁴⁷ Josip Broz Tito, *Autobiografska kazivanja*, I, 276—278, 280, 281, 303, 385; *Sabrana djela*, IX, 33.

⁴⁸ Vladimir Dedijer, *Interesne sfere*, Beograd, 1980, 267—269; Prim. Vojmir Kljaković, *Velika Britanija, Sovjetski savez i ustanak u Jugoslaviji*, v: *Vojno-istorijski glasnik*, 2, 1970, 69—103; F. W. D. Deakin, *The Embattled Mountain*, London, 1971 (slovenski prevod: *Gora trdnjava*, Ljubljana, 1976) passim; David Stafford, *Britain and European Resistance, 1940—1945*, London, 1980, 73; *British Policy towards Wartime Resistance in Yugoslavia and Greece* Edited by Phyllis Auty and Richard Clogg, London, 1975, passim; Mark C. Wheeler, *Britain and the War for Yugoslavia, 1940—1943*, New York, 1980, passim; Vladimir Dedijer, *Dnevnik*, 1970, (3. izdaja), I, 68; II, 326; 32. Josip Broz Tito (SD, VIII, 60) omenja zgolj jugoslovansko begunsko vlado in sumniči britansko vlado zaradi njenih kasnejših stališč oz. akcij (SD, IX, 50); Edvard Kardelj, *Boj za priznanje in neodvisnost nove Jugoslavije, 1944—1957*, Ljubljana, 1980, 35—40; Jovan Marjanović, *Draža Mihailović između Britanaca i Nemaca*, Zagreb, Beograd, 1979, passim.

⁴⁹ Vladimir Dedijer, *Dnevnik*, Beograd, 1970, I, 52, 146; II, 326; III, 32.

⁵⁰ Tito, SD, X, 12—13.

⁵¹ Tito, SD, IX, 3.

Ko je Tito dobil obvestilo o prihodu Athertonove misije v glavni štab partizanskih odredov v Črni gori, je opozoril Mošo Pijadeja in 25. februarja 1942 vprašal za nasvet kominterno: »Ne znam kako da postupimo. Molimo javite odmah šta da radimo. Može li se u njih imati poverenja.«⁵²

Odgovor kominterne je bil hiter (v treh dneh) in svarilen: »Odvje se ništa ne zna o engleskoj vojnoj misiji. Susret sa Titom u Vrhovnom štabu cjelishodan. Treba, medjutim, prilikom razgovora sačuvati dvostruku opreznost. Ne odavati nikakve svoje tajne. Truditi se da se objasne pravi ciljevi i zadaci misije. Molimo da nas držite u kursu ovog posla.«⁵³ Tito je kominterno 26. februarja 1942 obvestil tudi o pristanku in zajetju britanske misije na Romaniji, t. j. majorja Elliota in drugih.⁵⁴

Ko so četniki v Črni gori pri Kolašinu zahrbtno napadli partizane, je Tito 28. februarja 1942 kominterni odkrito sporočil svoje sume: »Mi pozodrijevamo da jugoslovenska vlada i Englezi neposredno saradjuju s okupatorima u borbi protiv partizanskog pokreta.«⁵⁵ Toda 5. marca 1942 je kominterna kritizirala formiranje proletarske brigade, kurz k sovjetizaciji države: »Teško je saglasiti se s tim da London i jugoslovenska vlada idu s okupatorima. Tu mora da postoji neki velik nesporazum.«⁵⁶ Tito je seveda zavrnil te kritike in prosil, naj mu pošljejo opazovalca iz komunistične partije Sovjetske zveze.⁵⁷

»Poruči drugovima da mi jamče svojom glavom da mi ta misija stigne ovamo čitava, jer hoću da jedanput već stvar istjeram na čistac, a i sam Djeda to traži«, je 12. marca 1942 v zvezi z Athertonovo misijo naročal Tito Moši Pijadeju.⁵⁸ Misija je varno prispela v vrhovni štab 19. marca 1942 in Tito je naslednjega dne o tem izčrpno obvestil kominterno. Athertonu je dal na voljo originalne dokumente o sodelovanju Draže Mihailovića z okupatorjem. Misija je menila, da bi partizani morali nameniti več pozornosti propagiranju svojega boja v tujini. 24. marca 1942 pa je Tito obvestil kominterno, da želi britanska misija po njegovih zvezah, torej preko Moskve, vzpostaviti zvezo s svojo vlado v Londonu. Tito je ponovo urgiral v zvezi s tem 1. aprila. Atherton je bil, kot je poročal Tito, pripravljen sporočiti Titovo mnenje, da je treba sestaviti novo jugoslovansko vlado.⁵⁹

Nekoliko bolj lahko osvetli misteriozne okoliščine delovanja Athertonove misije Titovo pismo Moši Pijadeju, nedatirano, napisano okrog aprila 1942. V njem piše: »S Englezima nešto nije u redu. Oni se svadjaju medjusobno, ali još nismo uspjeli prokljuviti o čemu se radi. Svadja je došla tako daleko da onaj naš poručnik dolazi posebno na ručak i uopče više ne idu zajedno. Englez nam priča da oni nemaju baš poverenja u jugoslovensku vlado, a ja guram

⁵² Isto, 43—44. Tito je 5. marca 1942 sporočil Moši Pijadeju odgovor kominterne, da ji ni nič znanega o odhodu te misije v Jugoslavijo. »Iz toga se po prilici vidi i vjera u toga saveznika«, je pripomnil Tito (SD, IX, 80).

⁵³ Isto, IX, 241, opomba 167. Prim. tudi isto, 80.

⁵⁴ Isto, 48.

⁵⁵ Isto, 50.

⁵⁶ Isto, 224. Angleški prevod v: Stephen Clissold, (Ed.), *Yugoslavia and the Soviet Union, 1939—1973*, London, 1975, 145—146. Prim, isto, 23.

⁵⁷ Isto, 91—92; S. Clissold, n. d., 146—147.

⁵⁸ Isto, 104—105.

⁵⁹ Isto, 126, 131, 184. Prim. S. Clissold, n. d., 24, 99—100; Phyllis Auty, *Tito*, Penguin Books Ltd., New York, 1980, 367.

da se ta vlada skine, jer je to u interesu saveznika u današnjoj borbi.«⁶⁰ »Ali ja se ničemu dobrom ne nadam od njihove strane, i bićemo ovog puta na oprezu,« je že 6. marca 1942 Tito sporočil Edvardu Kardelju in Loli Ribarju.⁶¹ V nedatirani, le delno ohranjeni depeši kominterni, ki ni bila uvrščena v *Zbrana dela*, je Tito sporočil, da »Englezi gledaju samo svoje interese, a medjusobni gradjanski rat odgovara ciljevima Engleza. Nedeljković smatra da Englezi pripremaju teren za iskrcavanje svojih trupa u Dalmaciji čim Italija ostavi Hitlera i predje na sporazum s Englezima.« Tito je menil, da sporazum z Mihailovićem ni možen, Nedeljković pa je zatrjeval, da bi Mihailović moral odstopiti in javno priznati svoje napake.⁶²

V pismu CK KP Hrvatske z dne 8. aprila 1942 je Tito poročal, »o vrlo interesantnim stvarima koje smo nepobitno utvrdili. Naime, mi znamo pozitivno da Engleska u Jugoslaviji preko svojih agenata ne podržava nas, nego, naprotiv, raspiruje sukobe izmedju nas i nekih grupa kao što su vojni četnici itd. Ona podržava razne četničke bande isto kao i Nijemci, s tim da nas napadaju. Engleskoj politici je stalo, i mi za to imamo dokaza, da u Jugoslaviji što više zamuti, da kompromituje narodnooslobodilačku borbu i da u momentu, kada za to bude zgodna situacija, tj. kada se Italija presaldumi u njeno naručje i ostavi Hitlera, iskrcava svoje trupe u Dalmaciju i druga mjesta, da se pojavi ovdje kao spasilac i da izvede zemlju iz haosa.« Vse kaže, da je bil prav letalski poročnik Radoje Nedeljković eden izmed virov za te Titove ocene oz. informacije. Nadaljnje vsebine tega pisma ni treba navajati, saj je v celoti objavljeno in znano že mnogo prej iz Clissoldove knjige »Whirlwind«.⁶³

Bistvene so Titove ocene, da se bodo britanske misije na Hrvatskem skušale povezati s člani HSS, SDS in jugoslovanskimi nacionalisti ter razbijati narodnoosvobodilni boj ter njegov vpliv, in da jih je zato treba izolirati od množic ter nadzorovati. Podobno je 10. aprila 1942 o britanskih misijah in njihovih nalogah pisal tudi Ivo Lola-Ribar Edvardu Kardelju.⁶⁴ »Nama su svi ti Englezi vrlo sumnjivi. Zašto oni, kad već dolaze, ne bi donjeli oružja i municije,« je Tito sporočal 15. aprila 1942 kominterni.⁶⁵ Še isto noč je Athertonova misija skrivaj zapustila vrhovni štab, o čemer je Tito takoj poročal Djilasu in naročal, naj misijo zadrže, če bi se pojavila v Črni gori. Moši Pijadeju pa je Tito javil, da je misija, po vsem sodeč, krenila v Srbijo.⁶⁶

Daljšje poročilo o izginotju in usodi Athertonove misije je Tito poslal kominterni šele 7. junija 1942 v zvezi s klevetami jugoslovanske begunske vlade, ki so izkoriščale ta dogodek. »Mi smatramo da je to podmuklo djelo Intelidžens servisa, da bi se kompromitovao naš Vrhovni štab. A možda je to bilo djelo

⁶⁰ Isto, 201.

⁶¹ Isto, 84.

⁶² ACKSKJ, CKKPJ-KI 1942/85. Tito je dne 8. aprila 1942 (CKKPJ-KI 1942/64) poročal kominterni: »Jaz sem z angleško misijo na izpostavljenih položajih, da bi se oni prepričali, kdo se bori.« Tudi te depeše žal ni v *Zbranih delih*.

⁶³ Tito, SD, IX, 207—208; Stephen Clissold, *The Whirlwind*, London, 1949, 86—87, je to pismo objavil pred jugoslovanskimi zgodovinarji.

⁶⁴ *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, II/3, št. 136, 137, str. 366, 370.

⁶⁵ Tito, SD, X, 22.

⁶⁶ Isto, 42, 52.

generala, koji se usplašio za sebe i nešto izmislio da bi odvuкао misiju sa sobom. U svakom slučaju, nama takve misije nisu više potrebne i u ovome postoji namjera da nas kompromituju. Ovdje je svakome jasno da je engleska misija imala mračnu ulogu.«⁶⁷ Tito je ponovno zahtevao, najpride v Jugoslavijo zavezniška komisija in se prepriča, kdo se res bojuje. V depeši 13. decembra 1942 se je pritoževal kominterni: »Ta drskost prosto izaziva revolt kada Englezi hvale Mihailovića, koji je sve svoje četničke jedinice stavio u službu Talijana i Nijemaca, protiv kojih se Englezi i Amerikanci bore.«⁶⁸ Prav tako se je Tito, kot je razvidno iz ohranjenih depeš, večkrat pritoževal zaradi radijskih oddaj BBC oz. londonskega radia, namenjenih Jugoslaviji, v katerih so hvalili Dražo Mihailovića.⁶⁹

V svojem govoru borcem četrte črnogorske proletarske brigade je Tito 19. junija 1942 poudarjal pomen sklenitve zavezniške pogodbe med Sovjetsko zvezo in Veliko Britanijo. »Vas je možda iznenadilo taj savez, jer se na sve strane priča kako 'engleska politika nije iskrena'. U posljednje vrijeme čak se nekako smatra kao da Engleska i nije naš saveznik.«⁷⁰ Toda kmalu zatem je sporočil kominterni: »Pakt o savezu između SSSR-a, Engleske i Amerike sva naša vojska i sav narod primaju s ogromnim oduševljenjem, jer mi u tome vidimo garanciju za brzu pobjedu nad neprijateljima cijelog svijeta — nad razbojničkim njemačkim fašizmom in njegovim saveznicima.«⁷¹

Vendar pa Tito v svojih poročilih kominterni ni skrival svojega nezadovoljstva in dvomov o britanski vladi spričo dejstva, da so bile britanske misije v tem času pri četnikih Draže Mihailovića. »Smatram da postoji saradnja između Italije i Engleske u borbi protiv nas. Zarobljeni četnici su nekoliko puta izjavljivali da su oružje i drugi materijal koji oni dobijaju od Italijana plaćeni iz Engleske,« je obveščal 16. julija 1942.⁷² Slabe tri tedne kasneje je podrobno poročal o sodelovanju četniških vojvod Ilije Trifunovića-Birčanina in Dobrosava Jevdjevića z italijanskimi okupatorji. »Treba primjetiti da takozvana engleska misija i jugoslovenski oficiri koji su se iskricali u Dalmaciji imaju kontakt s Birčaninom i Jevdjevićem.«⁷³ Še bolj precizen je bil v svojih pritožbah kominterni 9. septembra 1942, ko je sporočil: »Podvlačimo: jugoslovenska vlada saradjuje sa Talijanima otvoreno, a s Nijemcima maskirano. Ona je izdajnička prema našem narodu i prema Sovjetskom savezu. Mi smo uvjereni da i Intelidžens servis pomaže takvu politiku.«⁷⁴ Iz literature vemo, da je S. O. E. v tem času res na tihem odobrila sodelovanje četnikov z italijanskim okupatorjem.⁷⁵

⁶⁷ Tito, SD, XI, 16—17. Prim. SD, XIV, 39.

⁶⁸ Isto, XIII, 85.

⁶⁹ Isto, 74; XII, 68; XIV, 14.

⁷⁰ Isto, XI, 45.

⁷¹ Isto, 65.

⁷² Isto, 106.

⁷³ Isto, 170. Prim. XIV, 154.

⁷⁴ Tito, SD, XII, 30.

⁷⁵ P. Auty in R. Clogg, n. d. 68, 74, 243; M. C. Wheeler, n. d., 172, 204; Fitzroy Maclean, *Disputed Barricade. The Life and Times of Josip Broz-Tito, Marshal of Yugoslavia*, London, 1957, 192.

Tito je tudi javno, v partijskem glasilu *Proleter*, konec decembra 1942 obtožil britansko vlado zaradi njenega sodelovanja z jugoslovansko begunsko kraljevsko vlado in podpore četnikom: »Engleska ratuje protiv Njemačke i Italije, ali to nimalo ne smeta reakcionarnim engleskim krugovima da svim silama pomažu jugoslovensku izbjegličku vladu u Londonu, koja preko svog ministra Draže Mihailovića i njegovih četnika aktivno pomaže okupatoru u borbi protiv Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije. U krajnjoj liniji, to znači da engleska reakcionarna gospoda pomaže ratnog protivnika Engleske, protiv istinskog saveznika naroda Engleske i Amerike. S druge strane, okupatori naoružavaju četnike londonske izbjegličke vlade, koja je formalno saveznik Engleske. Šta to znači? To znači da i u ovom velikom oslobodilačkom ratu protiv fašizma postoji sporazumijevanje najreakcionarnijih elemenata u svijetu na račun prave narodnooslobodilačke borbe i da medjunarodna reakcija još uvijek, uprkos ratu, smatra fašizam svojom udarnom pesnicom protiv težnje za istinskom slobodom onih koji se za nju bore [...] konstatacije u ovom članku tiču se samo tih reakcionarnih klika, a ne naših velikih saveznika — naroda Engleske i Amerike [...] Narodi Jugoslavije čvrsto vjeruju da će naši saveznici, narodi Engleske i Amerike, onemogućiti ostvarenje zamisli koje se radjaju u glavama reakcionara njihovih zemalja [...].⁷⁶

Ko je Tito ob petindvajsetletnici oktobrske revolucije izročil zastavo prvi proletarski brigadi, je omenil tudi, v skladu s tedanjo sovjetsko (Stalinovo) uradno terminologijo, »podli in izdajalski« napad fašistične Nemčije na Sovjetsko zvezo. »Neću da ulazim, drugovi, u to ko je kriv što je fašizam izrastao do onakve snage. Vi to znate. Njega je bodrila i pomagala medjunarodna reakcija kao ubojnu pesnicu protiv socijalističke zemlje.«⁷⁷ Še bolj jasno se je izrazil v članku, objavljenem v »*Borbi*« 7. novembra 1942. leta: »Najreakcionarnije klike u Engleskoj, Francuskoj itd. zadojene mržnjom prema ovoj velikoj zemlji napretka i blagostanja, pomagale su šakom i kapom njemački fašizam, pomoću kojeg su mislile da unište državu radnika i seljaka.«⁷⁸

Vprašanje druge fronte, zlasti še možnosti, da bi se odprla na Balkanu, se je večkrat pojavljalo v depešah in v javnih nastopih Tita v 1942. in 1943. letu. V depeši kominterni je 26. avgusta 1942 sporočil, da bi partizani v tem primeru lahko uničili vse komunikacije, partizanski odredi pa bi lahko delovali tudi v Avstriji in Italiji. »Naravno, prisustvo jedinica Crvene armije na Balkanu bilo bi mnogo poželjnije kod naših naroda nego ostalih savezničkih jedinica. [...] Kod nas narod ne vjeruje u prodornu moć engleske vojske na zapadu,« je sporočal Tito.⁷⁹

Ob izročanju zastave drugi proletarski brigadi v Drvarju 17. oktobra 1942 je med drugim dejal: »Govori se mnogo o otvaranju drugog fronta. Neću da ulazim u to, niti da to sporim. To nije naša stvar. Ali mi vidimo činjenicu da se Sovjetski savez bori sam, da u Engleskoj i Americi ima petokolonaških sila koje rade iz petnih žila da se ne pomogne sovjetskom narodu u borbi.

⁷⁶ Tito, SD, XIII, 103—104.

⁷⁷ Tito, SD, XII, 192.

⁷⁸ Isto, 205.

⁷⁹ Tito, XI, 245.

Mi znamo da oni čekaju da sovjetski narod iskrvari. Mi znamo njihove namjere. Ali, oni se ljuto varaju. I u Engleskoj i u Americi, i u Francuskoj u svim ostalim zemljama narod ima svoje oči.« Tito je v tem govoru namignil celo na možnost spopada znotraj protihitlerjevske koalicije, ko je dejal: »Mi znamo, a to je rekal i drug Staljin, da je Sovjetski Savez kadar da se odupre i da pobijedi njemački fašizam i svakog onog ko teži za svjetskim gospodarstvom. Ove riječi nisu se ticale samo Hitlera.«⁸⁰ Na podelitvi zastave prvi proletarski brigadi pa je ob proslavi oktobrske revolucije Tito omenil Stalinov govor na predvečer proslave v zvezi z drugo fronto in sam dodal: »Krivica je na onima koji su bili dužni, koji su bili obavezni, mi to možemo reći, krivica je na Engleskoj, na saveznicima Sovjetskog Saveza, koji nisu dali dovoljnu podršku herojskom Sovjetskom Savezu i Crvenoj armiji.«⁸¹

Ko je 30. marca 1943 Tito poročal kominterni o pogajanjih za zamenjavo ujetnikov, o želji nemškega poslanika v Zagrebu, da bi se sestal s Titom, o prepričanju Nemcev, da bodo zmagali še istega leta in da se bodo lahko sporazumeli z Angleži, je dodal: »Ne samo u redovima naših boraca nego i kod svih naroda Jugoslavije raste mržnja prema Englezima zbog toga što ne otvaraju drugi front u Evropi, smatrajući da Englezi svjesno žele slabljenje Sovjetskog Saveza u teškoj borbi s Nijemcima. Molimo javite šta se može preduzeti po ovom pitanju.«⁸² Odgovarjajoč na pripombe in vprašanja kominterne v zvezi s tem nespোরазumom je Tito med drugim zapisal: »Sovjetski Savez nam ne može pomoći zbog tehničkih poteškoća, a Englezi koji se takodje na-

⁸⁰ Tito, SD, XII, 121, 123.

⁸¹ Isto, 192—193.

⁸² Tito, SD, XIV, 201—202.

Bogdan Krizman, *Pavelić između Hitlera i Mussolinija*, Zagreb, 1980, 383, povzema poročilo policijskega atašeja pri nemškem poslaništvu v Zagrebu Hansa Helma z dne 21. septembra 1942, da je Tito v pogovoru z nekim Nemcem (ne ve, ali z ing. Ottom ali z Jorgom) zastopal stališče, »da bi morali postići — usprkos sadašnjem strahovitom prolijevanju krvi na Istočnom frontu — sporazum između Njemačke i Rusije. Inače bi postojala opasnost da Engleska i SAD, na kraju, ponovo izadju iz rata kao pobjednici a pobjeda tih režima predstavljala bi propast i podjarmljivanje radnog dijela naroda.« Hans Helm je očitno razpolagal, posredno ali neposredno, z beležko, ki jo je 11. septembra 1942 zapisal sekretar poslanništva dr. Kreiner o pogovoru z ing. Hansom Ottom, ki se je 3. septembra 1942 v Livnu pogovarjal s Titom. Dr. Kreiner je po Ottovem pripovedovanju zabeležil, češ da se je Tito skupaj z angleškim polkovnikom Hallom izkrcał iz podmornice na dalmatinski obali, da bi organiziral partizanski odpor. »Er äusserte sich dabei ziemlich abfällig über die Engländer als ihre Verbündete. Er meinte auch, dem deutschen Volke si durch den Versailler Vertrag Unrecht geschehen, aber dafür wären doch jene Wirtschaftsmächte verantwortlich, deren Methoden auch er ablehnen würde. Er warf die Frage auf, ob es denn nicht besser wäre wenn sich Deutschland und Russland für eine Neuordnung Europas verständigen könnten, zumal beide doch gleich schlechte Erfahrungen mit ihren Bundesgenossen gemacht hätten. Er meinte ferner, dass sich die deutsch-russische Wirtschaft in sehr günstiger Weise gegenseitig ergänzen könne, jedenfalls viel besser als etwa das deutsche und das englische Wirtschaftssystem. Auf meinen Einwand, dass das bolschewistische Russland seine besondere Machtpolitik treibe, gab er zu, dass Molotov einen Fehler begangen habe, Wyborg und Bessarabien für Russland zu fordern. wodurch dieser Krieg, der Russland aufgezwungen worden sei, in den Augen der kleinen Völker den Eindruck eines auch seitens der Sowjet-Union imperialistisch geführten Krieges erhalten würde. Er gab seiner Ansicht Ausdruck, dass es binnen drei Monaten zu einem Sonderfrieden zwischen Deutschland und Russland kommen könnte und meinte, dass auch in diesem Raume hier eine wirtschaftliche Zusammenarbeit als gleichberechtigte Partner

zivaju našim saveznicima, pomažu saveznike okupatorja i naše najgore neprijatelje — Mihailovićeve četnike.«⁸³

V pozivu vrhovnega štaba četnikom dva meseca poprej med tako imenovano četrti ofenzivo (Tito je sodeloval pri sestavi tega proglasa) pa beremo naslednje svarilo: »Lažu vas da će se ‚Englezi iskrcati i njih dovesti na vlast‘, lažu, jer Englezi, iskricali se ili ne, neće se miješati u unutrašnje stvari drugih naroda, jer je to osnova savezničke politike i svih ugovora izmedju Saveznika.«⁸⁴

O prihodu britanske misije, sestavljene iz hrvatskih prostovoljcev, članov komunistične partije Kanade in nekdanjih španskih borcev v vas Brinje v Liki, kjer se je tedaj mudil glavni štab Hrvatske, je Tito 23. aprila 1943 obvestil kominterno: »Dali nešto znate o toj misiji i šta vi mislite o tome? Molimo odgovorite da bismo znali da se ravnamo.«⁸⁵ V dveh nadaljnjih depešah je Tito posredoval kominterni izjave prostovoljcev iz Kanade, njihova imena in priimke in prosil, naj podatke preverijo prek KP Kanade.⁸⁶ Glavni štab Hrvatske je dobil Titov ukaz, naj člane misije zadrži v štabu, da se jim ne bi kaj pripetilo ali da ne bi, podobno kot major Atherton, napravili kakšne provokacije ter partizane kompromitirali pred svetovno javnostjo.⁸⁷ Tito je 28. aprila 1943 dovolil, da misija vzpostavi zvezo z Anglijo, vendar je zahteval, da štab nadzoruje šifro in vsebino depeš.⁸⁸ Pravzaprav je tak postopek za misije svetoval že Moša Pijade leto dni poprej, ko je v vrhovni štab prišel major Atherton.⁸⁹

Kominterna je odgovorila šele 5. maja 1943 in posvarila Tita, da nima poročil, da bodo imena preverili, in da je vsa zgodba precej sumljiva. »Zato vam

durchaus möglich sei. Auf jeden Fall dürfe das Land nicht wie bisher mit Hilfe korrupter Regierungen — wie jene in Belgrad — ausgebeutet werden.« (Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Bonn, Nachlass Kasche: Aufstand im Kroatien 1942—44.)

O tem pogovoru je Tito poročal kominterni šele 14. oktobra 1942, možno pa je, da je to bilo mesec dni prej in da je namesto rimske IX pomotoma zapisal rimsko X (SD, XII, 115—116). Medtem ko je Hans Ott idejo o separatnem miru med Sovjetsko zvezo in Nemčijo pripisoval Titu, je Tito v tej depeši trdil nasprotno. Na svoje vprašanje: »Vjerujete li vi u Njemačkoj u pobjedu nad Rusijom?«, je Tito navedel Ottov odgovor: »Vjerujemo da će se rat protiv Rusije uskoro završiti kompromisom, jer Njemačka treba da se obračuna s Engleskom.« Seveda pa iz teh obveščevalnih poročil, celo iz druge roke, ni mogoče delati daljnosežnih znanstvenih sklepov o temeljnih usmeritvah. Tega aspekta političnoobveščevalnega sondiranja drugi pisci pred dr. Krizmanom niso navajali. Prim. spomine Wilhelma Höttla pod psevdonimom Walter Hagen, *Die geheime Front*, Zürich, 1950, 258—268; Ilija Jukić, *Pogledi na prošlost, sadašnjost i budućnost hrvatskog naroda*, London, 1965, 148—153; Walter F. Roberts, *Tito, Mihailović and the Allies, 1941—1945*, New Brunswick, New Jersey, 1973, 106—112; Ilija Jukić, *The Fall of Yugoslavia*, New York, London, 1974, 172—177; Jozo Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia. The Chetniks*, Stanford, 1975, 244—246; Matteo J. Milazzo, *The Chetnik Movement and the Yugoslav Resistance*, Baltimore, London, 1975, 132—134; Milovan Djilas, *Wartime*, London, 1977, 229—245; *Nemačka obaveštajna služba*, V, Beograd, 1958, 577—591; Vladimir Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, Rijeka, Zagreb, 1981, II, 801—813, 841.

⁸³ Isto, 205.

⁸⁴ Isto, 295.

⁸⁵ Tito, SD, XV, 42.

⁸⁶ Isto, 55, 67.

⁸⁷ Isto, 43.

⁸⁸ Isto, 65.

⁸⁹ *Zbornik*, II/3, 307, dok. št. 108.

priporočamo največjo opreznost in da na kraju samem opravite véstno preverjanje. Ne dajte tem ljudem nobenih podatkov o vaših načrtih in sploh o vaših notranjih stvareh. Prosimo, da nas redno obveščate o tej zadevi.«⁹⁰ Tito je 13. maja 1943 seznanil kominterno z vsebino dveh depeš, ki jih je misija dobila iz Kaira, s predlogi naj partizani porušijo nekatere komunikacije, strateško pomembne za zaveznike, in sprejmejo diverzantske skupine. »Molimo hitno javite vaše mišljenje o svemu ovom. Naše mišljenje je: primiti saradnju i pomoć Engleza, jer ćemo na taj način politički dobiti. Ovi predlozi Engleza došli su sada kada smo mi skoro likvidirali Mihailovića s njegovim četnicima,« je bilo rečeno na koncu Titove depeše.⁹¹

Tito je 16. maja 1943 obvestil glavni štab Hrvatske, da je vsebino depeš posredoval »Dedu«, t. j. kominterni, da še čaka na njen odgovor (misija naj bi tega ne zvedela), da pa se v načelu strinja s sodelovanjem z Britanci. Predlagal je, naj bi prek misije zahtevali sanitetni material, ki bi ga s padali spustili v Žabljak na Durmitorju.⁹² V fondu depeš, izmenjanih med kominterno in CK KPJ oz. v Titovih »Zbranih delih« ni najti sledi o odgovoru kominterne. Vendar je Tito že naslednjega dne, 17. maja 1943 — dva dni po začetku pete ofenzive — po radijskih zvezah sporočil glavnemu štabu Hrvatske, naj britanski misiji sporoči: »Smatramo logičnim saradnju sa Saveznicima. Neka pošalju jednog oficira za vezu u naš štab. Može se spustiti odmah u Crnoj Gori, kod Durmitora. Mi tražimo da engleska avijacija odmah bombarduje Berane, Bijelo Polje, Plevlja, Andrijevicu, Mostar, Podgoricu i Nikšić.«⁹³

Tito je 23. maja 1943 spet sporočil kominterni: »Englezi su ovih dana obećali da pošalju 1500 kilograma medikamentata i obećavaju da će dati i oružje ako je potrebno. Dalje, oni traže da mi pošaljemo svog vojnog predstavnika u Kairo u štab. Molimo vaše mišljenje po ovom pitanju što je moguće prije.«⁹⁴ Sklepamo lahko, da je ta depeša v zvezi s svarilom, ki ga je dan poprej, to je 22. maja 1943, kominterna poslala Titu, namreč da je potrebna skrajna previdnost v stikih s tujimi misijami. Te misije ne smejo priti do nikakršnih podrobnejših podatkov o notranje- in zunanjepolitičnih načrtih partizanskega vodstva, ki da mora ohraniti vso svobodo sklepov in akcij, o vsem pa redno poročati kominterni. Ton in vsebina tega sporočila dajeta slutiti določeno mero zaskrbljenosti v kominterni.⁹⁵

V skladu z navodili kominterne je Tito takoj 23. maja 1943 sporočil sekretarju CK KP Hrvatske Andriji Hebrangu: »Sporazumjeli smo se s Djedom. Pomoć od Engleza primite, ali sve s našim znanjem i odobrenjem. Primite obuću i odijelo, eksploziv i protuavionske puške. Ne saopštavajte misiji naše unutarnje stvari i planove. Delegata za Kairo ćemo mi odrediti i kad bude moguće. Vi ne možete slati svoga posebnog delegata. Imajte to u vidu. Bez našeg znanja nemojte praviti nikakve aranžmane.«⁹⁶

⁹⁰ ACKSKJ, KI - CK KPJ 1942/91, napačno razvrščeno v 1942. leto. Mehmedalija Bojić, SD, XV, 269, op. 49, navaja, da ni mogel ugotoviti, če je izvršni komite kominterne odgovoril na to Titovo depešo.

⁹¹ Tito, SD, XV, 105—106.

⁹² Isto, 120, 121.

⁹³ Isto, 129.

⁹⁴ Isto, 152.

⁹⁵ Isto, 79.

⁹⁶ Isto, 149.

Že naslednjega dne, 24. maja 1943, je Tito potrdil kominterni sprejem depeše o njeni razpustitvi in sporočil, da pričakuje prihod britanskega zveznega oficirja v svoj štab. »U vezi s tim, molimo Vrhovnu komandu Crvene armije da ona takodje pošalje svog vojnog predstavnika čim to bude moguće,« je sporočal Tito. Sovjetski oficir naj bi se spustil s padalom.⁹⁷ Tito je v razglasu Črnogorcem 26. maja 1943 med drugim zapisal: »Naši saveznici Engleska i Amerika spremaju se na Balkan, i Nijemci sada hoće da u Crnoj gori organizuju otpor protiv iskrcavanja...«⁹⁸

Domnevamo lahko, da je Tito obvestil kominterno o prihodu misije Typical v vrhovni štab, čeprav za čas med 26. majem in 2. junijem 1943 ni na voljo nobenih njegovih depeš, poslanih v Moskvo. Ohranjena in sedaj dostopna so Deakinova poročila in Titova depeša glavnemu štabu Hrvatske o tem dogodku.⁹⁹

Kot vemo, se je misija Typical po nekaj neuspešnih poskusih — brez medikamentov — spustila s padali v noči med 27. in 28. majem 1943 (po Titovih navedbah 27. maja točno ob 0.00 uri). Vladimir Dedijer je predvideval, da bodo zavezniki na Balkanu odprli drugo fronto, in je v svoj dnevnik zapisal: »Nesumnjivo da ovaj dolazak, makar samo vojne misije, predstavlja našu krupnu pobeđu. [...] Englezi su ljudi realisti. [...] I mi treba da budemo realisti. Sitni gresi prošlosti da nam ne zaslepe oči — da od drveta ne vidimo šumu.«¹⁰⁰

Na virih neargumentirane trditve, ki se pojavljajo v novejši politični publicistiki z zgodovinsko tematiko, da je Tito, poln zaupanja v premirje z Nemci (ali v t. i. marčna pogajanja) presenečen dočakal nemško (peto) ofenzivo,¹⁰¹ da je ogrozil glavnino partizanskih sil, ker je predolgo čakal na prihod britanske misije, ne sodijo v zgodovinsko vedo. Tito je že 1967. leta zanikal, da bi kasni prihod misije Typical oviral njegove odločitve.¹⁰² Vse kaže, da gre zgolj za novo varianto stare politične intrige, češ da so Angleži namenoma odlašali s prihodom misije, da bi medtem Nemci lahko sklenili obroč in uničili partizane.

Summary

THE COMMUNIST PARTY OF YUGOSLAVIA AND ITS VIEWS ON ENGLAND 1939—1943

The paper was submitted for discussion as the introductory paper at the Round Table Conference of Yugoslav and British historians held between the 13th and the 15th December 1982 at the Imperial War Museum in London. The author believes a comparative study of the standpoints of individual Communist Parties in the years 1939—1941 to be necessary and attempts to reconstruct, and partly also to analyse, the stanpoints of the Communist Party of Yugoslavia on the basis of published and unpublished records. Against the moderate views held by Tito at the end of September 1939, Milovan Djilas wrote and the Central Committee

⁹⁷ Isto, 154.

⁹⁸ Isto, 162.

⁹⁹ Isto, 171; Dušan Biber, *Tito-Churchill* Zagreb, 1981, 3—12; F. W. D. Deakin, n. d., 19—29.

¹⁰⁰ Vladimir Dedijer, *Dnevnik*, Beograd, 1970, II, 239.

¹⁰¹ Vladimir Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, Zagreb, Rijeka, 1981, 812—813; Emil Guikovaty, *Tito*, Paris, 1979, 266.

¹⁰² F. W. D. Deakin, n. d. 27.

of the Communist Party of Yugoslavia approved of (without Tito), the so-called October theses on the international and internal situation. The theses attacked the Social Democrats as the »agents of British and French imperialism«. The Hitler-Stalin pact was described as the capitulation of the German Fascism to the Soviet Union and London as the most powerful centre of the world reaction. The judgement given was that »Fascism has lost its broad basis and those that have up till now been the exponents of Fascism cannot be the international stronghold of the reaction«.

The theses severely criticised, without a direct mention, the Central Committee of the Communist Party of Croatia for the »mistake due to which we must stick to anti-Fascist slogans instead of to slogans proclaiming fight against warmorgens.« Criticism was aimed at those communists who approved of mobilization or adopted a passive attitude towards it. The theses were popularized in the pamphlet »Rat ili mir« by Vladimir Dedijer using the pseudonym Slobodan Srbinić. At the demonstrations in Belgrade on December 14, 1939 there were also slogans: »Better to die in the streets of Belgrade than on the Slovenian frontier«.

The Secretary General of the Communist Party of Yugoslavia, Josip Broz Tito, respected the directives of the Comintern in the assessment of the nature of the Second World War. In the draft for the paper he was to present at the 5th State Conference of the Communist Party of Yugoslavia in Zagreb in 1940 Tito used the adjective »Fascist«, replacing it with »imperialist« in the final text. The Communist Party of Yugoslavia declared emphatically that Yugoslavia was not going into war to pay off the scores of British imperialists and that it must not become a slave to German and Italian imperialist conquerors. The Central Committee of the Communist Party of Yugoslavia initially pinned the responsibility for the outbreak of the Second World War on the »German Fascist conquerors« as well as on »British and French imperialists«, only to shift the blame, later on, to the latter only. After the armistice between France and Germany Tito criticized, in August 1940, in the paper of the Communist Party of Croatia, those Communists who secretly hoped for a »victory of the British imperialists«. More severe standpoints towards the German imperialist conquerors began to emerge in the Communist Party of Yugoslavia after the armistice between France and Germany, a similar tendency being detected also in the proclamations of the Communist Party of Bulgaria.

In Tito's and the Party's proclamations and articles the great coalition between the Soviet Union, Great Britain and the USA was mentioned already on July 25, 1941, a good four months before the USA entered the war. Between November 27, 1942 and May 5, 1943, as well as between November 7, 1941 and March 27, 1942 there came to a longer caesure. This can undoubtedly be attributed to the distrust of the Central Committee of the Communist Party of Yugoslavia due to the fact that, at the time, British military missions were sent to the guerillas of Draža Mihailović. »We suspect that the Yugoslav government and the British collaborate directly with the occupation forces in the struggle against the partisan movement« Tito informed the Comintern on February 28, 1942, but the Comintern did not agree. During the visit of Atherton's mission to the Supreme Headquarters in the spring of 1942 and his escape afterwards the suspicions grew even stronger.

Tito warned the Central Committee of the Communist Party of Croatia that the British were planning to land in Dalmatia after the expected break of the alliance between Italy and Germany and that they were helping the Chetniks of Draža Mihailović in their attacks on the partisans, like the Germans. In his dispatches to the Comintern Tito several times accused Great Britain of being the ally of Italy in the struggle against partisans, blaming in particular the British Secret Intelligence Service. On March 30, Tito even informed the Comintern that hostility towards the British was growing among all the Yugoslav nations because the British did not open a second front in Europe and because it was believed that they wished the Soviet Union would weaken in the struggle with the Germans.

Tito informed the Comintern of the proposed arrival of the mission »Typical« at the Supreme Headquarters agreeing with the proposal. The Comintern urged utmost caution. The first official British mission was parachuted in the night between the 27th and 28th May 1943.